

республіканських засад, а також як час опору процесам узурпації влади з боку правлячого політичного режиму, недопущення встановлення диктаторського правління. Крім того, цей період протестних акцій – це також і час організованого захисту українськими громадянами свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Нормативну основу дій протестувальників в той період склали, окрім вищезгаданих положень ст. 39 Конституції України, конституційні приписи за якими ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, що кожен має право на повагу до його гідності і ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст.ст.27, 28, 29 Конституції України). При цьому, надзвичайно важливим було й те, що саме конституційними приписами «життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини» були визначені «найвищою соціальною цінністю в Україні», що саме держава зобов'язана була утверджувати і забезпечувати права і свободи людини (ст.3), а її прямим обов'язком мав бути безпосередній «захист життя людини» (ст.27). Крім того, важливе значення мали також і положення ст.5 Основного Закону держави, за якими Україна є республікою, а український народ може здійснювати владу безпосередньо і тільки йому належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні[5]. Нікому не дозволено за жодних обставин узурпувати державну владу.

Зміст конституційних положень ст.5 Конституції України, в їх логічному поєднанні із приписами ст.ст. 3, 17 та 19 Основного Закону держави, а також положень Загальної декларації прав людини, за якими саме права людини повинні охоронятися «силою закону», щоб людина «не була змушена вдаватися /.../ до повстання проти тиранії і гноблення», дають підстави стверджувати, що в січні-лютому 2014 року протестні акції в м.Києві були дуже близькими до реалізації права народу на повстання проти тиранії та гноблення. Намагання ж недругів Революції гідності подати події під час тих протестних акцій як кримінально карні, виходячи із контексту ст.109 Кримінального кодексу України («Дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення влади») [6] не витримують критики, оскільки тоді українські громадяни (мирні протестувальники) навпаки боролися за збереження конституційного ладу, його демократичних республіканських засад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головченко В. Право на повстання: за і проти // Юридична газета online. – 25 січня 2019. – <https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/pravo-na-povstannya-za-i-proti.html>.
2. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини. – В кн.: Конституційне право та конституційне процесуальне право в Німеччині.- К., 2016. – С.16.
3. Вивід прав України. – К.: Наукова думка, 1993. – С.43.
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Конституція України: чинне законодавство: Офіц. текст. – К., 2020. – 80 с.
6. Кримінальний кодекс України. – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

І. Я. Терлюк ,

доцент кафедри теорії, історії та філософії права
НУ «Львівська політехніка»,
канд. істор. наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI–XVII ст.

Українське козацтво як окрема соціальна верства виникло на краю євразійського степу на початку Нового часу (1489, 1492), проте перші оцінки козацтва як соціального явища сягають середини XVI ст., й надалі тісно співвідносяться з процесами зміни місця і ролі козацької спільноти у суспільно-політичному житті.

Автори перших творів про козаків, як напр., польський хроніст М. Бельський («Хроніка всього світу», вперше видана 1551 р.), цікавилися історією козацтва насамперед з огляду на ймовір-

ну козацько-польську союзницьку боротьбу проти турків і татар. Відтак вважали козаків вояками, зображали їх дієвою обороною південно-східних кордонів Польського королівства [1, с. 6].

З другої половини XVI ст., в умовах постання Речі Посполитої – конфедеративної польсько-литовської, а для українських земель, – по-суті польської держави – проблема козацтва в Україні набуває особливої суспільно-політичної значимості. Відтоді найгостріше вирішення козацької проблеми точилося навколо легалізації козацтва як суспільного стану, який існував реально, однак польським урядом не визнавався. До того ж, козацько-польський конфлікт мав забарвлення міжнародної проблеми. Свідченням останнього стало збільшення кількості несанкціонованих козацьких походів на турків і татар.

У цих умовах в *практичній площині* (тут і далі курсив наш – *І.Т.*) апологети Польської держави, представники переважно польського шляхетства, виявляли рішучість щодо урегулювання козацького питання, пропонуючи шляхи його можливого вирішення. Чи не найчастіше висловлювалася ідея фізичного винищення козацтва та його заборони. Однак пропозиції позбутися козацтва через його повне винищення не набувала широкої підтримки. Привілейована суспільна верства мусіла зважати на суспільно-політичну роль козацтва. Усі прекрасно розуміли значення козацької служби на татарському прикордонні. Не викликала сумніву як безперспективна й юридична заборона козацтва.

Загострення козацько-польського конфлікту й погіршення польсько-турецьких відносин унаслідок козацьких морських походів також призводили до *критичного висвітлення козащини* у працях тогочасних польських авторів. Зокрема, ними козацькі походи трактувалися не інакше як «козацьке свавільство». Використовували й інші негативно забарвлені образні висловлювання: «козацька підступність», «кривава дичина», «союзники пекла» тощо.

Чи не найбільш показовим з цього погляду є творчість С. Твардовського. Основний мотив його головного твору «Війна домова з козаками ...» (1681) полягав у звинуваченні козаків у збуренні «золотого спокою», що панував на українських теренах від 30-х до початку 40-х років XVII ст. Автор формував стереотип українця-варвара, жорстокого та аморального розбійника, дикуна, якому протиставлялися польські шляхтичі, що боронили від зазіхань «польську Русь» [4].

Поглядам польських хроністів на проблему козацтва протистояли українські автори, які насамперед всіляко аполегізували козацькі походи. Вважали їх такими, що спрямовані на захист Вітчизни, виправдовували як такі, що давали можливість помститися кривдникові й відстояти справедливість. Натомість загарбницькі, агресивні походи (війни) ними засуджувалися, називалися «воєнним розбоєм», трактувалися як несправедливі й такими, що суперечили природному праву, а отже, аморальними [2, с. 130].

Для прикладу, одним з тих, хто чи не найактивніше писав про українські проблеми, зокрема, про постійну татарсько-турецьку небезпеку та про необхідність зміцнити систему оборони східних воєводств був Мартин Пашковський, польсько-український поет, історик та публіцист кін. XVI – поч. XVII століть (писав польською мовою), автор понад двох десятків творів, щоправда, більшість з них (за В. Пилипенко) була за обсягом усього по кілька сторінок [3, с. 13].

Чи не найвідомішиму своєму вірші «Україна татарами терзана» (1608) М. Пашковський виявив своє розуміння справедливої війни такими словами: «Війни святі, як боронять свободу, / Несправедливі ж – прокляті з породу. / Несправедливість – годиться відбитись / Прямо чи криво, / аби вборонитись» [Див.: 5, с. 119]. Власне позитивне ставлення до козаків М. Пашковський продемонстрував у вірші «Розмова козака запорозького з перським гінцем про справи військові поган з християнами» (1617), у якому автор підтримав ідею створення польсько-перської коаліції проти Османської імперії і відвів ледь не головну роль у цій коаліції козакам. Ще раз про запорожців М. Пашковський згадує вже у творі «Знамениті битви ... цього 1620 року» [3, с. 16]. У ньому автор розповів про козацькі напади на татарські та турецькі міста у відповідь на татарський погром. Згідно з М. Пашковським, запорожці (саме так він їх називає – *І.Т.*) спалили сім турецьких міст: Тягиню, Сороко (Soroke), Бендери, Кілію, Очаків, Мендере і Білгород, захопили скарб та звільнили християнських невільників. Автор просить Бога допомогти запорожцям у їх прагненні знищити Стамбул та всіх бусурман.

Виразно політично-пропагандистський характер має інший твір М. Пашковського – книга «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» (1615) [Див.: 5, с. 124-132]. У цьому творі автор бачить у козаках конструктивне явище, показує їх як нову силу, що почала виконувати оборонні функції, чого не могло досягти шляхетство, а також – як головну силу, що покликана протистояти мусульманському світові. Символічно, що ця нова сила уподібнюється в легенді про Дніпро та

Кінську Воду, де Дніпро – Україна, а Кінська Вода – козаки в ній. Козаки, однак, не тільки ведуть оборонну війну, але й не раз самі чинять напади на турків і татар, звільняючи бранців. Описується і козацьке повстання на галері, подібне до того (за В.Шевчуком), яке оспівано в народній думі про Самійла Кішку. У подальшій частині поеми М. Пашковський описує долю християнських бранців у Туреччині, ніби подаючи універсальну картину того, що чекає християнський світ, коли б турки його перемогли. Через це оборонна й наступальна діяльність козаків проти Туреччини гіперболізується, а козацькі змагання підносяться до Богом визначених і поданих справ [6, с. 37].

У тій же праці Мартин Пашковський звертався і до проблеми осмислення місця та ролі правителя у житті держави. У його розумінні козацький ватажок має бути рівним з козаками, не вивищуватися над ними, його доля пов'язана з козацькою, правитель має бути єдиний із козаками і серцем, і думками, і діями. Автор стоїть на тому, що справжній український патріот ніколи не піде на укладання миру з Туреччиною. Відповідно, державну позицію мислитель ставить у прямий зв'язок з позицією її лідера.

Зазначимо, що М. Пашковський, формуючи свою державницьку концепцію та образ правителя, безпосередньо виводить їх із тогочасної політичної реальності. Так, він детально описує складну політичну ситуацію в Україні, викликану загрозою експансії з боку Туреччини, і звертається до лицарства коронного – козацтва – із закликом об'єднатися для захисту інтересів України. При цьому він наголошує, що слід керуватися законами мудрості, ідеал якої був притаманний добі Відродження: «*Та мужність добра, котра з умом поєднає. Як розум на сторожі, то зрад не буває*» [5, с. 129].

Особливістю розвитку ранньої «козацької» думки стала персоніфікація окремих героїв. Себто українські автори персоніфікують початки історії козацтва, виокремлюючи імена тих козацьких ватажків, які найбільше прислужилися у справі захисту Вітчизни. Для прикладу згадаємо твір під назвою «Епіцедіон» (1585) анонімного автора, що присвячений активному захиснику українського прикордоння М. Вишневецькому.

Отже, у Речі Посполитій правове урегулювання козацького питання набувало ознак суспільно-станової та міжнародної проблем, яку намагалися вирішити у практичній площині, відповідно формуючи в суспільстві образ козацтва. До формування останнього доклалися автори з польського й українського середовищ, починаючи з середини XVI ст. Якщо в польській історіографії образ українського козака тісно співвідносився з процесами еволюції місця і ролі козацької спільноти у суспільно-політичному житті. Це означало, що в період до утворення Речі Посполитої, впродовж другої половини XVI ст. сформувався нейтральний стереотип козака-українця, якого ототожнювали лише з позитивними явищами: свободою, самостійністю, відданістю, готовністю виступити на захист давньої Речі Посполитої, то вже у першій половині XVII ст., часі загострення козацько-польського конфлікту, поляки про козаків писали з відвертою неприязню, а то й ворожістю. Натомість представники вітчизняної суспільно-політичної думки демонстрували розуміння й особливу симпатію до козацтва як до нового суспільного стану, який усе рішучіше виходив на військово-політичну арену, пропонували конструктивні шляхи вирішення козацької проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). Чернівці: Сіверянська думка, 1999. 214 с.
2. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV- початку XVII ст. К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2000. 472 с.
3. Пилипенко В. Мартин Пашковський – забутий український поет і публіцист початку XVII ст. *Сіверянський літопис*. 2008. № 5. С. 11-18.
4. Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці. *Medievist. Латиномовна українська література*. – URL : http://www.medievist.org.ua/2014/01/blog-post_4.html
5. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. II. Книга друга (перша половина XVII ст.) / Упор., передмова В. Шевчука. К.: Дніпро, 2001. 536 с.
6. Шевчук В. Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII століття. *Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.- Т. II. Книга перша (XVI ст.)* / Упор., передмова В. Шевчука. К.: Дніпро, 2001. С. 7-108.